

KIRSAL TURİZMİN GELİŞMESİNDE AB FONLARININ ROLÜ: VAN İLİ ÖRNEĞİ¹

THE ROLE OF EU FUNDS IN THE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM: VAN CITY CASE

Dr. Turgay OYMAN

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, turgayoyman@hotmail.com

Van / Türkiye

ORCID: 0000-0002-4868-2229

ÖZET

Ülkelerin ortak amacı yurttaşlarına daha müreffeh bir yaşam sunabilmek amacıyla iktisadi, sosyokültürel, siyasal alanlarda daha iyiyi hedefleyerek ona ulaşmaktır. Ülke refahından toplumun tüm kesimlerinin eşit olarak faydalanması gerekliliği kent ile kırsal bölgeler arasındaki farklılıkları azaltma çalışmalarını gündeme getirmektedir. Bu farkın azaltılması gelişmişliğin bir göstergesi olarak gelirin adil dağıtımından öte köyden kente göçün getirdiği sorunların önlenmesi, kırsalda yaşayan genç nüfusun azalarak, gıda arzında yaşanabilecek tehlikelerin önlenmesi için bir zorunluluk olmaktadır. Kırsal kalkınma kavramı kendi içinde tarımsal faaliyetlerin, hayvancılığın, yerel ürünlerin ve kırsal turizmin geliştirilmesi faaliyetlerini barındırmaktadır. Rekabetçi bir kırsal yapının oluşturulması, refahın yükseltilmesi ve gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesinde kırsal turizm önemli rol oynamaktadır. Kırsal turizm, turizmin belli aylardaki yoğunluğunun bütün yıla dağıtılmasını ve turizm gelirlerinin ülke geneline yayılmasını sağlamaktadır. Kırsal turizmin kalkınma hedeflerine yapabileceği tüm katkılara rağmen kırsal bölgelerde yaşayanların bu yatırımları öz kaynakları ile hayata geçirmeleri oldukça zor olmaktadır. Bu nedenle Ulusal Kalkınma Strateji Belgesinde üzerinde önemle durulan kırsal kalkınma kavramı Türkiye'nin AB adaylık sürecinde yeni bir boyut kazanmıştır. AB tarafından aday ve potansiyel aday ülkelere sağlanan Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD) Türkiye'de iki dönem olarak (IPARD I ve IPARD II) uygulanmaktadır. Bu programın desteklediği sektörlerden biride kırsal turizmdir.

Çalışma kapsamında Van ilinde IPARD programlarından faydalanan 30 işletmenin tamamına ulaşılarak anket çalışması yapılmıştır. IPARD I programı döneminde on bir işletmenin kırsal turizm yatırımlarına hibe desteği aldığı, bu yatırımların tutarının 12.392.434 TL, aldıkları hibe tutarının ise 5.212.229 TL ve faydalanıcılarının ikisinin genç kadın girişimci olduğu görülmektedir. IPARD II programı incelendiğinde ise on dokuz işletmenin kırsal turizm yatırımlarına hibe desteği aldığı, bu yatırımların tutarının 58.556.313 TL, hibe tutarının ise 30.178.018 TL ve faydalanıcılarının on yedisinin genç ve kadın girişimci olduğu görülmektedir.

¹ Çalışma 5-6 Mart 2021 tarihinde Ankarada SSD Journal International Conference on Social Sciences and Humanities Kongresi'nde özet sunum olarak sunulmuştur.

IPARD I ve IPARD II programları incelendiğinde kırsal turizm yatırımlarının hem sayısında hem de yatırım tutarında artış olduğu, genç ve kadın girişimci ilgisinin arttığı görülmektedir. Bu durum IPARD programını konu alan çalışmaların istihdamı, işletme gelirlerin artırdığı ve işletmelerin hedeflerine ulaşmada yardımcı olduğu bulgularıyla uyumludur. Hibe destekleri ile Van ilinde kırsal turizm yatırımlarında artış yaşanmakta ve kırsalda yaşayanların refahına katkı sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kalkınma, Kırsal Turizm, IPARD Programı

ABSTRACT

The common goal of the countries is to achieve this goal by targeting the better in economic, sociocultural and political fields in order to provide a more prosperous life for their citizens. All segments of society should benefit equally from the welfare of the country. This necessity raises efforts to reduce the disparities between urban and rural areas. Reducing this difference is a necessity to prevent the problems caused by migration from rural to urban rather than just distribution of income as an indicator of development, and to prevent the dangers that may be experienced in food supply by decreasing the young population living in rural areas. The concept of rural development includes the development of agricultural activities, animal husbandry, local products and rural tourism within itself. Rural tourism plays an important role in creating a competitive rural structure, raising welfare and diversifying income sources. Rural tourism ensures that the intensity of tourism in certain months is distributed throughout the year and tourism revenues are spread throughout the country. Despite all the contributions that rural tourism can make to development goals, it is very difficult for those living in rural areas to realize these investments with their own resources. Therefore, the concept of rural development is emphasized in the National Development Strategy Document. The concept of rural development has gained a new dimension to Turkey's EU accession process. Instrument for Pre-Accession Assistance Rural Development (IPARD) Programme in two periods in Turkey (IPARD I and II) are applied. Rural tourism is one of the sectors supported by this program.

In the study, a survey was conducted by reaching all 30 enterprises benefiting from IPARD programs in Van province. When the province of Van is analyzed, it is seen that eleven enterprises received grant support for rural tourism investments during the IPARD I program, the amount of these investments was 12.392.434 TL and the amount of the grant they received was 5.212.229 TL. Two of these beneficiaries are young woman entrepreneurs. When the IPARD II program is examined, it is seen that nineteen enterprises receive grant support for rural tourism investments, the amount of these investments is 58.556.313 TL and the amount of the grant they received is 30.178.018 TL. Seventeen of these beneficiaries are young woman entrepreneurs.

When IPARD I and IPARD II programs are examined, it is seen that both the number and the investment amount of rural tourism investments have increased and the interest of young woman entrepreneurs has increased. This is in line with the findings of the studies on the IPARD program that increase employment, business revenues and help businesses achieve their goals. With the grant supports, there is an increase in rural tourism investments in the province of Van and a contribution to the welfare of the rural residents.

Keywords: Rural Development, Rural Tourism, IPARD Program

1.GİRİŞ

Kalkınma gelişmiş ya da gelişmekte olsun tüm ülkelerin ilgilenmek zorunda oldukları ve buna ilişkin politikalar geliştirdikleri bir kavramdır. Küreselleşen dünyada ülkelerin yalnız başlarına uyguladıkları politikalardan öte diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla bütünleşik bir şekilde yürütülmektedir (Aslan vd. 2016:233).

Bu politikalarda ülkenin kalkınması ve zenginleşmesi, önemli görülen alanların gelişiminin teşvik edilmesi, kırdan kente göçün önlenerek kentlerde altyapı ve sosyolojik sorunların önüne geçilebilmesi ve kırsal alanda yaşayan yurttaşların hayat kalitesinin yükseltilerek sürdürülebilir kalkınma amaçlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için ekonomi, çevre ve sosyal boyutlarının dikkate alınması gerekmektedir. Ekonomik gelişme sağlanırken sosyal gelişmişlik ve çevrenin korunması gerekliliği kırsal kalkınma kavramı üzerinde önemle durulmasını gerektirmektedir. Kırsal alanlarda özellikle genç nüfusta yaşanan azalmanın durdurulması ve tersine döndürme çabaları, tarım arazilerinin, doğal çevrenin, kültürel dokuda tahribatın önlenmesi ve bu alanların geliştirilmesi kırsal kalkınma politikalarının temelini oluşturmaktadır. Türkiye’de kırsal kalkınma tarımsal kalkınma, kırsal sanayi ve kırsal turizm temelinde ele alınmaktadır.

Kırsal turizm kırsal bölgelerdeki kültürel ve çevresel dokunun korunarak ziyaretçilere açılmasını, daha çok yerel işletmelerin faaliyette bulunduğu ve halkın gelirini çeşitlendirebildiği, kimi zaman dışarıdan sermaye akışı sağlayan, istihdamı artıran etkilerinin yanında ülke turizmini tüm yıla ve yurda yayma potansiyeli ile de önemli bir başlık olmaktadır. Avrupa Birliği kırsal kalkınma üzerinde önemle durmaktadır. Helsinki’de gerçekleştirilen AB zirvesinde Türkiye’nin aday ülke statüsü kazanması ile birlikte aday ve potansiyel aday ülkeler için uygulanan mali yardım programının (IPA) alt bileşeni olarak kırsal kalkınma bileşenine ve kırsal turizme IPARD programı ile hibe desteği sağlamaktadır (Tan ve Tan, 2019:60).

IPARD programının kırsal turizmin gelişmesine olan etkisinin Van ili ölçeğinde incelendiği çalışmada öncelikle kalkınma, kırsal kalkınma ve kırsal kalkınma kavramları ele alınmış, IPARD I ve IPARD II programlarından faydalanan 30 işletme ile Covid 19 salgını nedeni ile telefon görüşmesi yapılarak anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışma evrenini oluşturan 30 işletmenin tamamına ulaşılmıştır. Çalışmada işletmelerin IPARD programının yatırım kararlarına ve kırsal turizmin gelişimine etkisi incelenmektedir.

2. KALKINMA VE KIRSAL KALKINMA

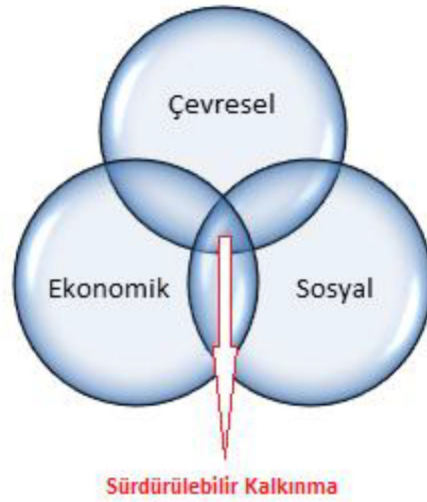
Ekonomi literatürü incelendiğinde üzerinde en fazla düşünülen ve çeşitli yönleri ile incelenen konuların başında gelen kalkınma kavramı geçmişten günümüze refahlarını artırmak isteyen devletlerin ve yöneticilerin ilgilendiği, çeşitli kalkınma planları hazırlayarak uygulamaya çalıştığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram tarihsel süreç içerisinde yaşanan gelişmelere de bağlı olarak gelişip dönüşmektedir. Bu sebeple herhangi bir ekonomik faaliyet ya da gelişmeyle bağlanamayacağı gibi toplumların yaşadığı değişim sürecini de göstermemektedir. Kalkınma sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olan toplumdaki bu değişime yapılan olumlu müdahalelerdir (Tolunay ve Akyol, 2006:118).

Ülkelerin içinde buldukları çeşitli yapılara ve gelişmişlik düzeylerine göre kalkınmanın farklı amaçları ve süreçleri bulunabilmektedir. Kalkınma:

- İnsanların gelir düzeylerinin artırılarak refah seviyelerinin yükseltilmesi amacıyla sanayi ve teknolojik süreçlerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi
- Toplum yapısının muasır medeniyetler seviyesine dönüştürülmesi
- Toplumun güvenli bir geleceğe ulaşması
- İnsanların kendi kararları ile yapmak istediklerini gerçekleştirebilmelerinin desteklenmesi olarak anlaşılabilir (Tolunay ve Akyol, 2006:119).

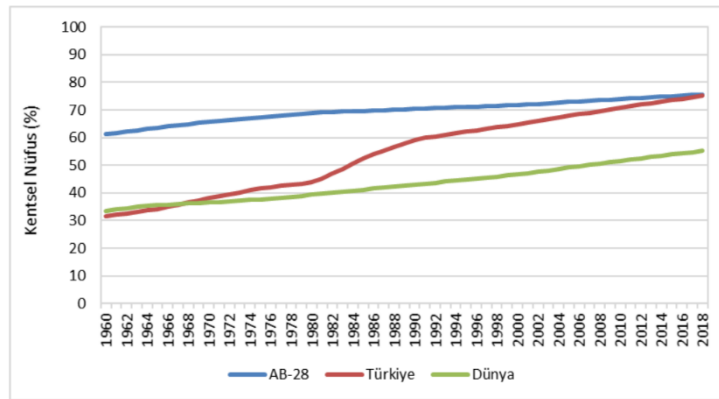
Klasik kapitalist model kalkınmayı dar bir çerçevede ele alarak ekonomik açıdan kişi başı gelirin artırılmasına odaklanmaktadır. Bu modelde mümkün olduğu kadar üretimi artırmak, kaynakların sınırsız kullanımı ve kar payını artırmayı öğütlemektedir (Özmehmet, 2012:1854). Roma kulübü tarafından 1972 yılında yayınlanan “Büyümenin Sınırları” isimli raporda ekonomi ile yaşadığımız çevrenin birbirilerinden ayrı düşünülmemeyeceği ve mevcut kaynakların bu şekilde tüketilmesinin bir süre sonra büyümeyi engelleyeceği vurgulanmaktadır (Yılmaz, 2011:12).

Toplumlardaki değişim ve dönüşümün de etkisiyle sanayileşmenin getirmiş olduğu olumsuz etkilerin fark edilmesi, kalkınma kavramı daha geniş bir perspektifte incelenmeye başlanarak sürdürülebilir kalkınma kavramı ele alınmaya başlanmıştır. Bu kavram ilk olarak 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun hazırladığı raporda yer almaktadır. Raporda sürdürülebilir kalkınma “bugünün gereksinim ve beklentilerini, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini ve beklentilerini karşılama olanaklarını tehlikeye atmaksızın karşılama” olarak ifade edilmektedir (Dağdeviren, 2019:4; Çepik, 2015:6). Harris (2000) tarafından sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu bulunduğu belirtilmektedir. Bunlar ekonomik, çevre ve sosyal boyutlardır (Harris, 2000:6). Sürdürülebilir kalkınma bakış açısıyla ekonomi, toplum ve çevre ilişkisi Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Üç Daire Modeli (Aksu, 2011:6).

Kalkınmada sürdürülebilirlik ekonomik, sosyal ve çevresel olarak eş zamanlı ve eşit şekilde olursa sağlanabilecektir. (Aksu, 2011:6). Sanayi devrimi ile hızlanan kalkınma hamleleri kentlerle kırsal alanlar arasındaki farkı artırmış ve bunun sonucu olarak kırsal bölgelerden kentlere yoğun göçler yaşanmıştır. Bu göçler sonunda kentlerin, altyapı, ulaşım, sanayi alanı, enerji ihtiyacı artmış, atık su, gürültü, hava kirliliği gibi sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmışlardır (<https://cevresehgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670> erişim tarihi: 18-02-2021). Kırsal alanlarda ise özellikle genç nüfusun azalması, sermayenin ve üretimin yetersizleşmesine neden olmuştur.

Şekil 2. Yıllar İtibariyle Türkiye ve Dünyada Kentsel Nüfus Oranları (%)
(<https://cevresehgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670> erişim tarihi: 18-02-2021).

Dünya Bankası verilerine dayanarak kentsel nüfus değişiminin gösterildiği Şekil 2 incelendiğinde Türkiye nüfusunun %75,1'inin kentlerde yaşadığı ve bu oranın AB ortalaması olan %73'ü geçtiği, dünya ortalamasının ise oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Kentlerdeki nüfus oranının daha da artmasının getireceği sorunların önlenmesi kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması ile mümkün olabilecektir.

Türkiye'de kırsal kalkınma planlı döneme geçişle birlikte hazırlanan kalkınma planlarında ele alınmıştır. Türkiye'nin 2019 – 2023 yılları arası kalkınma hedeflerinin belirlendiği XI. Kalkınma planında “daha fazla üreten, daha adil paylaşan daha güçlü ve müreffeh Türkiye” vizyonu ile kalkınmanın sürdürülebilirliğine vurgu yapılmakta ve “çevresel, sosyal ve ekonomik olarak sürdürülebilir, ülke insanının yeterli ve dengeli beslenmesinin yanı sıra arz talep dengesini gözetilen üretim yapısıyla uluslararası rekabet gücünü artırmış, ileri teknolojiye dayalı, altyapı sorunlarını çözmüş, örgütlülüğü ve verimliliği yüksek, etkin bir tarım sektörünün oluşturulması” temel amaç olarak belirlenmiştir. ([https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ On_birinci_Kalkinma_Planı_2019-2023.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/On_birinci_Kalkinma_Planı_2019-2023.pdf), erişim tarihi:20/01/2021).

Kırsal kalkınma kavramının daha iyi anlaşılabilmesi kırsal alan tanımının incelenmesini gerektirmektedir. Avrupa Birliği, OECD, Dünya Bankası gibi küresel kuruluşlar ya da ülkelerin kırsal alan tanımları farklılık göstermektedir. Ülkeler veya kuruluşlar hedeflerine ve mevcut koşullarına göre kırsal alan tanımlaması yapmaktadırlar. Bu tanımın yapılması Türkiye açısından da problem olarak karşımıza çıkmaktadır (Kayıççı, 2009:23).

Kırsal alanlar ekonomide tarımsal üretimin baskın olduğu veya tarımsal üretim araçlarına sahipliğin toplumsal ilişkileri belirlediği bir toplumsal yapıyı ya da nüfus yoğunluğunun oldukça düşük olduğu alanlara işaret etmektedir (Aydın ve Çiftçi 2015:193). Frey ve Zimmer (2001) kırsal alanları kentlerden ayıran 3 özelliği belirtmektedir:

- 1- Ekonomik unsur: Ekonomik faaliyetlerin çeşidi (tarım, sanayi, hizmet...)
- 2- Sosyal unsur: Değerler, davranışsal özellikler
- 3- Ekolojik unsur: Nüfus yoğunluğu

Cloke vd (2006) kırsal alanı 3 farklı yönü ile ele almaktadırlar:

- 1- Kırsallığın işlevselliği incelendiğinde tarım ve ormancılık yapıldığı ve yapılaşmanın düşük gelirli, yoğun manzaralı küçük yerleşim yerleri ön plana çıkmaktadır.
- 2- Politik-ekonomik yapısı incelendiğinde üyeye özel ve gönüllü faaliyetlerde kamu etkisi, kendine has ve farklı, otantik özellikli üretimin bulunduğu, kamu hizmetinin tam olarak ulaştırılmamış olması, düşük tüketim ve ekonomik etkinliğin yeterince sağlanamamış olması dikkate alınmalıdır.
- 3- Sosyo-kültürel yapı farklılık göstermektedir ve sosyo-kültürel değerlerin ağırlığı gözlenmektedir (Kuşat, 2014:67).

Türkiye'de ise TÜİK tarafından yapılan iki değişik tanım kullanılmaktadır.

Birinci tanımda yerleşim yerlerinin idari yapısı dikkate alınarak il ve ilçe merkezleri dışında kalan tüm yerleşim yerleri kırsal alan kabul edilmektedir. İkinci tanımda ise nüfus yoğunluğu dikkate alınmaktadır. Nüfusu 20 binin altında kalan yerleşim yerleri kırsal alan olarak kabul edilmektedir. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisinde TÜİK tarafından yapılan tanımlar kabul edilerek nüfusu 2 binden düşük yerleşim yerleri kırsal alan olarak değerlendirilmektedir (UKKS, 2014:7).

Kırsal alanlar idari yapılarından nüfus yoğunluğundan öte ekonomik ve sosyal açıdan farklı faaliyetlerin yer aldığı karmaşık bir yapıya sahiptirler ve ekolojik dengenin sağlandığı çok işlevli alanlardır (Zengin ve Savgın, 2016:85).

Tarımsal üretimin ekonominin odağı olarak görülen kırsal alanlar için kalkınma stratejileri ekonomik temelli olarak ele alınmıştır. Tarımda modernleşme ve makineleşmenin desteklenmesine rağmen kırsal alanlarda yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümün de etkisiyle istenen sonuçlara ulaşılamamıştır. Tarımda modernizasyonun desteklenmesine paralel olarak kentlerdeki sanayileşme kırdan kente göçü hızlandırarak azalan ve yaşanan bir nüfus oluşturmuş, kırsal alana kamu hizmetinin ulaşması zorlaşmıştır.

Yeterli kamu hizmeti alamayan kırsal alanlar cazibesini kaybetmiş, girişimcinin kırsal alana ilgisi yok olmaya başlamış ve sermaye yetersizliği doğmuştur. Bu durum tekrar kente göçün sebebi olmaktadır. Bu döngüyü kırabilmek adına ülkeler kırsal kalkınma programlarını hayata geçirmeye başlamışlardır (Yenigül, 2017:17).

Kırsal kalkınma, kırsal alanda yaşayanlar üzerinde ekonomik, sosyal ve kültürel değişime neden olacak şekilde üretim, gelir ve refah seviyelerinin iyileştirilmesi, kentle arasındaki eksikliklerin giderilerek kentlerdeki olanakların kırsal alanlarda da oluşturulması üretilen ürünlerin daha iyi değerlendirilebilmesi faaliyetleridir (Çeken vd. 2007:3).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kırsal kalkınmayı küçük toplulukların sosyo-ekonomik çabalarını bir araya getirilerek ulusal bütüne entegrasyonunun sağlanarak ulusal kalkınmaya katkıda bulunmasının sağlanabilmesi gayretleri olarak tanımlamaktadır (Kaypak, 2012:17).

Avrupa Birliği üye ülkelerin kırsal kalkınmasını desteklemek için altı öncelik belirlemiştir. Bu öncelikler:

- 1- Tarım, orman ve kırsal alanda yenilikçiliğin desteklenerek bilgi akışının sağlanması
- 2- Tarımda rekabetçiliğin geliştirilmesi, tarım teknolojilerinin kullanılmasını ve sürdürülebilir orman yönetiminin desteklenmesi
- 3- Gıda tedarik zincirinin geliştirilmesi, hayvan refahı ve risk yönetiminin teşvik edilmesi
- 4- Tarım ve ormancılıkta ekosistemin korunarak geliştirilmesi
- 5- Kaynak verimliliğinin tesis edilmesi, düşük karbon salımlı ve iklime dirençli ekonomiye geçişin desteklenmesi
- 6- Kırsal alanlarda sosyal katılımın sağlanması, yoksulluğun azaltılarak ekonomik kalkınmanın desteklenmesidir (https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development_en , erişim tarihi:01/10/2021).

Avrupa Birliği bu öncelikler çerçevesinde potansiyel aday, aday ve üye devletlere fon sağlamaktadır. Türkiye’de kırsal kalkınma planlı kalkınma dönemine geçişle beraber ilk defa Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer almıştır. Bu planlar genel olarak kırsal alanların mahrum oldukları hizmetlerin götürülmesini içermektedir (Güven, 2017:212; Çelik, 2005:61). Avrupa Birliğinin 2005 yılında Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini başlatmasının ardından kırsal kalkınmada yeni bit anlayış benimsenmiştir (AB Başkanlığı, <https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/kronoloji-trkce-ocak2020.pdf>, erişim tarihi: 09/01/2021).

Türkiye’de kırsal kalkınma ülke ekonomisi için çok önemli olan üç başlık altında incelenmektedir. Tarımsal kalkınma, kırsal sanayi ve kırsal turizmdir. Bu üç başlık altında yürütülen faaliyetler birbirlerini destekler niteliktedir. Tarımsal üretim kırsal sanayiye girdi oluşturmakta ve bu sektörler kırsal alanlara turizm yatırımlarının yapılmasını desteklemektedir (Boz, 2018:798).

3. KIRSAL TURİZM

Azalan küresel bir kaynak olarak kırsallık, turizm olarak bize eşsiz bir kaynak sunmaktadır. Dinamik bir kavram olarak kırsal turizm hem ulaştığı yeri değiştirir hem de bu değişimi yansıtır. Kırsal turizmin birçok yönünü dikkate alan tanımlamaları mevcuttur. Kırsal turizm, betonlaşmanın az olduğu doğası, yerel mimarisi ve atmosferi korunmuş bir çevrede, bireysel ve açık alanda yapılan etkinliklerin yoğunlaştığı, yöre halkı tarafından işletilen küçük işletmelerin hizmet verdiği ve mevsimsellikten etkilenen turizm çeşididir (Aydın, 2012:46).

Kırsal turizmi nasıl tanımlarsak tanımlayalım kırsal alanlarda bulunan turizm ölçek, karakter ve işlev bakımından kırsaldır; kırsal çevrenin, ekonominin, tarihin ve konumun farklı ve karmaşık modelini yansıtır. Kırsal turizme olan talep kırsal alanların ayırt edici, öne çıkan özellikleri ile yakından ilgilidir ve kırsal bölgeye gitme isteğinin temel nedeni kırsallığı deneyimlemektir. Bu yönü ile kırsal turizmin kendisi bir amaçtır.

Gelişmiş ülkelerin birçoğu kırsal alanlara önem vererek burada ki yapıyı korumaya değer görmektedir. Kırsal turizmin gelişim odağı bölgenin kendine özgü niteliklerini koruyan veya muhafaza eden sürdürülebilir kalkınma üzerinde olmalıdır. Kırsal bölgelerdeki hassas alanları korumak için sürdürülebilir yönetim sistemleri uygulama ihtiyacı, koruma ve geliştirmenin çelişen amaçları arasında uyumu sağlama ihtiyacı, dengeli, geniş tabanlı, topluluk odaklı ekonomik büyümeyi teşvik etme ihtiyacı ve kırsal alanların 'kırsallığını' koruma ihtiyaçlarından dolayı kırsal turizm sürdürülebilir kalkınma politikaları ile uyum içinde yürütülmelidir (Sharpley ve Roberts, 2004:120-121).

Kırsal turizm hem ülkelerarası seyahate hem de ülke içinde kentlerden kırsal alana seyahate neden olmaktadır. Bu hareketlilik ekonomik aktiviteleri çeşitlendirerek geliri artırır, kırsal ve kentsel alan arasında değişimi sağlar, kırsal alanlara doğrudan yatırımı çeker, fiziksel altyapının gelişimine katkı sağlar ve kooperatifler, üretici örgütleri gibi örgütlenmeleri güçlendirerek bölgesel yapıları güçlendirir (Şerefoğlu, 2009:13). Çeken vd (2012) göre kırsal turizmin faydaları:

- 1- Kırsal turizmden dolayı kırsal alanlarda üretilen ürünlere talep artarak ürünlerin gerçek değerinde satılması mümkün olmaktadır.
- 2- Kırsal alanlarda istihdam, gelir, yaşam düzeyi ve kamu gelirleri olumlu yönde etkilenmektedir.
- 3- Kırsal alanlardaki değerler etkin biçimde kullanılmaktadır.
- 4- Ağaç işleri, el sanatları, halı, kilim, süslemeler gibi kültürel değerlere verilen önem artmaktadır,
- 5- Gelir artışıyla kırsal alandan kente göç engellenmektedir.
- 6- İç turizmi canlandırmaktadır.
- 7- Kırsal alanlarda iletişim, ulaşım vb. altyapı olanakları gelişmektedir.
- 8- Kırsal turizm festival, tiyatro gibi kültürel aktivitelerin artmasına sebep olmaktadır.
- 9- Turizm faaliyetleri dışında destekleyici faaliyetleri teşvik ederek küçük işletmelere fırsat oluşturmaktadır.
- 10- Turizmin kıyı kesimlerden tüm yurt geneline yayılmasını sağlamaktadır.
- 11- Ülkenin ya da bölgenin tanınmasında önemli rol oynamaktadır (Çeken vd. 2012:13).

Kırsal turizmin kırsal alanların ve ülkenin kalkınmasına yaptığı katkıların yanında olası olumsuz etkileri de olabilmektedir. Bunlar:

- 1- Kırsal turizmin gelişmesi ile ana ekonomik faaliyetin tarım olduğu kırsal alanlarda tarım sektörünün ikinci planda kalmasına
- 2- Arazi, gayrimenkul ve kira fiyatlarının yüksek düzeyde artmasına
- 3- Turizmden elde edilen gelirin tarım dışına ya da yöre dışına transfer edilmesine
- 4- Kırsal alanların aşırı kullanımı, tarımsal ve sit alanlarının bozulmasına
- 5- Yoğunluğun artarak bu alanların cazibesini yitirmesine
- 6- Yerel kültürün dejenere olmasına neden olabilir (Soykan, 1999:74).

4. TÜRKİYE'DE UYGULANAN AB HİBE FONU (IPARD)

Devletler kalkınma planları doğrultusunda belirledikleri alanlara teşvik, hibe ya da sübvansiyon olarak adlandırılan fon aktarımında bulunmaktadırlar. Bu destekler düşük faizli kredi, vergi istisnası ya da geri ödemesiz verilen hibe programları şeklinde yapılmaktadır. Türkiye'de de kırsal kalkınmanın desteklenmesine yönelik uygulanan programlar Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Kırsal Kalkınma Fonları

HİZMET VE YATIRIM PROJELERİ	DESTEKLEME PROJELERİ
Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES)	Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP)
Kırsal Altyapının Desteklenmesi Projesi (KIRDES)	Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri
Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES)	Havza Rehabilitasyon Projeleri
Su ve Kanalizasyon Altyapı Programı (SUKAP)	Or-Köy Projeleri
Sosyal Destek Programı (SODES)	Kalkınma Ajansı Destekleri
	IPARD II Programı

Dokuzuncu Kalkınma Planında daha etkili bir kırsal kalkınma politikası yönetimi için oluşturulan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisinde (UKKS):

- 1- Ekonominin geliştirilmesi ve iş imkânlarının artırılması
- 2- İnsan kaynaklarının, örgütlenme düzeyinin ve yerel kalkınma kapasitesinin artırılması
- 3- Kırsal alan fiziki altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması
- 4- Kırsal çevrenin korunması ve geliştirilmesi stratejik hedefleri belirlenmiştir (UKKS, 2014:23-26).

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Avrupa Birliğinin kırsal alanların gelişmesine yönelik politikaları ile uyumlu olarak hazırlanmıştır. AB ile Türkiye arasında tam üyelik müzakerelerinin başlamasının ardından potansiyel aday ve aday ülkelerin AB'ye uyumunun sağlanması amacıyla uygulanmaya başlayan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA - The Instrument for Pre-accession Assistance) başlığında sağlanan fonlardan biri de IPARD (The Instrument for Pre-accession Assistance Rural Development) adı verilen kırsal kalkınma fonudur. Mevcut işletmelerin topluluk standartlarına ulaştırılması ve bu standartlarda yeni işletmelerin kurulmasını amaçlayan ve 2007 yılında imzalanan IPARD programının birincisi (2007 – 2013) ve IPARD programının ikincisi (2014 – 2020) dönemlerini kapsamaktadır (Tan ve Tan, 2019:60). IPARD I programı (2007 – 2013) yıllarını kapsamasına rağmen fonun kullanılabilmesi için gerekli kurumsal ve yasal düzenlemelere ilişkin çalışmalardan dolayı 2012 – 2016 yılları arası uygulanmıştır. IPARD II programının uygulanmasına 2016 yılında başlanabildiği ve halen devam etmektedir.

5. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada kırsal turizmin kırsal kalkınma ve kalkınmadaki yeri ve önemi incelenerek Avrupa Birliği fonlarının kırsal turizmin gelişmesine yapmış olduğu katkı Van ili ölçeğinde ele alınmaktadır. Çalışmanın evrenini IPARD I ve II programlarından faydalanan otuz işletme oluşturmaktadır. Bu işletmelerle Covid-19 salgını dolayısı ile telefon görüşmesi ile anket çalışması yapılmış ve otuz işletmenin tamamına ulaşılmıştır. Araştırmada anketler uygulandıktan sonra SPSS programı ile güvenilirlik (cronbach's alpha) analizi yapılmıştır. Cronbach's Alpha ile yapılan hesaplama sonucunda "α" katsayısı ".842" olarak hesaplanmıştır. Bu ".842" alpha değeri ölçeğin yüksek dereceli güvenilir bir ölçek olduğunu göstermiştir (Akbulut, 2010:80).

6. BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında tümünden gelimci bir yaklaşım sergilenerek IPARD programlarının, uygulandığı illerdeki genel durumuna, Van ilinin genel durumuna ve Van'da uygulanan kırsal turizm projelerine değinilmektedir. Genel değerlendirmeden sonra öncelikle demografik bilgiler, firmalara ilişkin bilgiler ve son olarak yatırımlara ilişkin bilgiler ele alınmaktadır.

Tablo 2. IPARD I Programı ile Desteklenen Sektörlere Ait Yatırım ve Hibe Tutarları

Tedbirler	Alt Tedbir	Ödeme Yapılan Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar	Süt Üreten Tarımsal İşletmeler	1.108	2.550.474.617	1.266.605.861
	Et Üreten Tarımsal İşletmeler (Kırmızı Et)	382	621.197.166	291.380.403
	Et Üreten Tarımsal İşletmeler (Beyaz Et)	731	990.319.962	515.670.680
Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar	Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	120	409.169.402	157.119.794
	Süt Toplama Merkezi	51	23.446.754	9.934.203
	Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (Kırmızı Et)	92	366.851.843	139.034.396
	Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (Beyaz Et)	21	65.701.844	23.824.097
	Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması	142	398.391.410	164.531.809
	Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	19	57.075.784	22.501.414

Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi	Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi	7.293	604.643.100	277.068.239
	Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi	328	305.108.761	121.371.949
	Kırsal Turizm	360	403.652.989	154.189.079
	Kültür Balıkçılığının Geliştirilmesi	21	15.633.570	6.022.329
TOPLAM		10.668	6.811.667.202	3.149.254.253

IPARD I programı ile desteklenen sektörler ile bu sektörler için yatırım ve ödenen hibe tutarları Tablo 2’de gösterilmektedir. IPARD I programı tamamlanmış olduğundan nihai sonuçlar görülebilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde IPARD I programı kapsamında 10.668 projenin yatırıma dönüştüğü, bu projelerin yatırım tutarının 6.811.667.202 TL olduğu ve ödenen hibe tutarının 3.149.254.253 TL olduğu görülmektedir.

Tablo 3. IPARD II Programında Fonun Sektörlere Göre Dağılımı

Tedbir	AB Katkısı (Avro)	Ulusal Katkı (Avro)	Toplam (Avro)
Tarım İşletmelerinin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	286.680.000	86.226.667	344.906.667
Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması Konusunda Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	138.680.000	46.226.667	184.906.667
Tarım Çevre İklim Değişikliği ve Organik Tarım	4.700.000	829.412	5.529.412
Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması – LEADER Yaklaşımı	21.960.000	2.440.000	24.400.000
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	183.800.000	61.266.667	245.066.667
TOPLAM	635.820.000	196.989.413	804.809.413

IPARD II programında uygulanan tedbirler ve bu tedbirlere ayrılan fon tutarı Tablo 3'te gösterilmektedir. IPARD II programının 808.809.413 TL olan bütçesinin 635.820.000 TL'si AB bütçesinden, 196.989.413 TL'si ulusal bütçeden karşılanmaktadır.

Tablo 4. IPARD II Programı ile Desteklenen Sektörlere Ait Yatırım ve Hibe Tutarları

Tedbirler	Sektör	Ödeme Yapılan Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Toplam Destek Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Tarım İşletmelerinin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	Süt Üreten Tarımsal İşletmeler	127	512.178.377	262.922.411	108.169.751
	Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler	244	726.564.879	384.402.467	217.069.810
	Kanatlı Eti Üreten Tarımsal İşletmeler	47	92.185.222	51.433.034	30.894.601
	Yumurta Üreten Tarımsal İşletmeler	6	18.701.524	11.243.600	7.620.138
Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	44	178.042.329	73.381.597	45.211.300
	Kırmızı Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	17	125.438.186	51.189.195	19.352.003
	Kanatlı Eti ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (Beyaz Et)	3	15.649.639	5.379.420	3.185.824
	Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	3	14.602.931	5.938.679	1.523.485
	Meyve ve Sebze Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	78	351.102.659	158.448.088	98.388.592

Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	Bitkisel Üretimin Çeşitlendirilmesi, Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Paketlenmesi	1.453	188.469.565	100.484.559	67.965.709
	Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretilmesi, İşlenmesi ve Paketlenmesi	409	44.879.579	25.223.947	20.457.152
	Kırsal Turizm ve Rekreasyon Faaliyetleri	67	452.879.981	241.745.761	42.212.955
	Su Ürünleri Yetiştiriciliği	5	25.153.341	12.806.845	3.607.283
	Makine Parkları	23	8.546.508	5.079.767	4.195.494
	Yenilenebilir Enerji Tesisleri	67	178.823.725	81.919.167	57.071.962
	Zanaatkârlık ve Katma Değerli Ürünler	73	209.072.954	113.755.463	48.898.642
TOPLAM	2.666	3.142.291.399	1.585.354.000	775.824.701	

IPARD II programında Ekim 2009 verileri dikkate alınarak hazırlanan Tablo 4'te sektörlere göre ödeme yapılan proje sayısı, toplam yatırım ve destek tutarı ile şuna kadar yapılan ödeme miktarları gösterilmektedir. Tablo 4'e göre 2.666 proje desteklenmek üzere uygun bulunmuş ve bu projelerin yatırım tutarı 3.142.291.399 TL'dir. Bu yatırımlar tamamlandığında toplam yapılacak hibe ödemesi 1.585.354.000 TL, şu ana kadar yapılan ödeme tutarı ise 775.824.701 TL olmuştur.

Tablo 5. Van İlinde IPARD I Programı ile Desteklenen Sektörlere Ait Yatırım ve Hibe Tutarları

Tedbirler	Alt Tedbir	Ödeme Yapılan Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar	Süt Üreten Tarımsal İşletmeler	7	17.013.352	8.912.810
	Et Üreten Tarımsal İşletmeler (Kırmızı Et)	8	15.638.024	8.942.869
Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar	Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (Kırmızı Et)	2	10.798.884	3.637.348
	Kanatlı Eti ve Kanatlı Eti Ürünleri İşlenmesi ve Pazarlanması	1	1.757.474	786.141
	Meyve ve Sebze İşlenmesi ve Pazarlanması	1	943.614	371.251
	Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	1	279.592	85.221
Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi	Kırsal Turizm ve Rekreasyon Faaliyetleri	11	12.392.437	5.212.234
	Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi, İşlenmesi ve Pazarlanması	77	7.358.724	3.262.412
	Bitkisel Üret. Çeşitlendirilmesi ve Bitkisel Ür. İşl. ve Pazarlanması	1	651.930	202.874
	TOPLAM	109	66.834.031	31.413.160

Van ilinde IPARD I programı ile desteklenen sektörlere ait yatırım ve hibe tutarları Tablo 5'te gösterilmektedir. IPARD I programı kapsamında yatırım tutarı 66.834.031 TL olan 109 projenin desteklenmek üzere uygun bulunduğu ve bu projelere 31.413.160 TL hibe ödemesi yapıldığı görülmektedir.

Tablo 6. Van İlinde IPARD II Programı ile Desteklenen Sektörlere Ait Yatırım ve Hibe Tutarları

Tedbirler	Sektör	Ödeme Yapılan Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Hibe Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Tarım İşletmelerinin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	Süt Üreten Tarımsal İşletmeler	4	10.019.482	5.045.793	2.351.846
	Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler	14	26.943.595	14.091.872	5.728.698
Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	Kırmızı Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	3	18.669.871	6.708.775	1.906.068
	Bitkisel Üretim Çeşitlendirilmesi, Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Paketlenmesi	4	7.277.607	3.833.793	0,00
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretilmesi, İşlenmesi ve Paketlenmesi	135	15.679.367	7.949.906	4.674.854
	Kırsal Turizm ve Rekreasyon Faaliyetleri	19	58.556.316	30.178.022	13.169.858
	Su Ürünleri Yetiştiriciliği	3	4.272.401	1.890.222	1.142.323
	TOPLAM	182	141.418.643	69.698.383	28.973.650

Van ilinde IPARD II programı ile desteklenen sektörlere ait yatırım ve hibe tutarları Aralık 2020 verilerine göre Tablo 6'da gösterilmektedir. IPARD II programı kapsamında yatırım tutarı 141.418.643 TL olan 182 projenin desteklenmek üzere uygun bulunduğu ve bu projelere ödenecek olan hibe tutarının 69.698.383 TL olduğu Aralık 2020 dönemine kadar faydalanılan hibe ödemesinin 28.973.650 TL olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Van İlinde IPARD I Programı ile Desteklenen Kırsal Turizm Yatırımları

İlçe Adı	Ödeme Yapılan Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Başkale	1	1.375.971	564.040
Çaldıran	1	1.393.409	692.816
Çatak	1	837.413	378.253
Edremit	2	1.853.863	627.123
Erciş	1	1.077.189	529.630
Gevaş	2	1.791.448	701.969
Gürpınar	1	1.396.055	692.844
Muradiye	1	1.490.572	514.633
Özalp	1	1.176.514	510.921
TOPLAM	11	12.392.434	5.212.229

Van ilinde IPARD I programı ile desteklenen kırsal turizm yatırımlarının ilçelere göre dağılımı Tablo.7’de gösterilmektedir. Tablo.7’ye göre IPARD I programı kapsamında yatırım tutarı 12.392.434 TL olan 11 projenin desteklenmek üzere uygun bulunduğu ve bu projelere 5.212.229 TL hibe ödemesi yapıldığı görülmektedir.

Tablo 8. Van İlinde IPARD II Programı ile Desteklenen Kırsal Turizm Yatırımları

İlçe Adı	Ödeme Yapılan Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Hibe Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Bahçesaray	2	7.956.696	3.976.981	0,00
Başkale	1	3.290.604	1.742.907	1.738.915
Çaldıran	9	28.266.080	14.591.285	8.295.014
Edremit	1	848.336	459.159	0,00
Gevaş	2	5.774.154	2.968.376	851.162
Muradiye	2	6.907.715	3.657.164	1.509.436
Saray	1	1.895.431	885.251	775.328,75
Tuşba	1	3.617.297	1.896.895	0,00
TOPLAM	19	58.556.313	30.178.018	13.169.855

Van ilinde IPARD II programı ile desteklenen sektörlere ait yatırım ve hibe tutarları Aralık 2020 verilerine göre Tablo 8’de gösterilmektedir. IPARD II programı kapsamında yatırım tutarı 58.556.313 TL olan 19 projenin desteklenmek üzere uygun bulunduğu ve bu projelere ödenecek olan hibe tutarının 30.178.018 TL olduğu Aralık 2020 dönemine kadar faydalanılan hibe ödemesinin 13.169.855 TL olduğu görülmektedir.

Tablo 9. IPARD I Programından Faydalananların Demografik Bilgileri

Faydalancının Cinsiyeti	Sayı	Yüzde
Kadın	2	18,18
Erkek	9	81,80
Faydalancının Yaşı	Sayı	Yüzde
18 - 30	2	18,18
31 - 40	2	18,18
41 - 50	6	54,54
51 - 65	1	9,10

IPARD I programı faydalancılarının cinsiyet ve yaş bilgileri Tablo 9’da gösterilmektedir. Tabloya göre faydalancıları %18,18’inin (2) kadın, %81,82’ sinin (9) erkek olduğu görülmektedir. Faydalancıların yaşları incelendiğinde ise %54,54’ü (6) 41 – 50 yaş aralığında, %18,18’erlik dilimi (2) 18 – 30 ve 31 – 40 yaş aralığında ve %9,10’u (1) 51 – 65 yaş aralığında bulunmaktadır.

Tablo 10. IPARD II Programından Faydalananların Demografik Bilgileri

Faydalancının Cinsiyeti	Sayı	Yüzde
Kadın	17	89,5
Erkek	2	10,5
Faydalancının Yaşı	Sayı	Yüzde
18 - 30	12	63,2
31 - 40	6	31,6
41 - 50	1	5,2

IPARD II programı faydalancılarının cinsiyet ve yaş bilgileri Tablo 10’da gösterilmektedir. Tabloya göre faydalancıların %10,5’inin (2) erkek, %89,5’inin (17) kadın olduğu görülmektedir. Faydalancıların yaşları incelendiğinde ise %63,2’sinin (12) 18 – 30 yaş aralığında, %31,6’sının (6) 31 – 40 yaş aralığında ve %5,2’sinin (1) 41 – 50 yaş aralığında bulunmaktadır.

Tablo 11. IPARD I Programından Faydalanan Yatırımların Yeni/Modernizasyon Olması

Yeni Kurulum / Mevcut İşletmenin Modernizasyonu	Sayı	Yüzde
Yeni Kurulum	10	90,90
Mevcut İşletmenin Modernizasyonu	1	9,10

IPARD I programından faydalanan yatırımların yeni yatırım ve mevcut yatırımın modernize edilmesine ilişkin bilgiler Tablo 11’de verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin %90,90’ının (10) yeni işletme kurulumu olduğu, %9,10’unun (1) mevcut işletmenin modernizasyonu olduğu görülmektedir.

Tablo 12. IPARD II Programından Faydalanan Yatırımların Yeni/Modernizasyon Olması

Yeni Kurulum / Mevcut İşletmenin Modernizasyonu	Sayı	Yüzde
Yeni Kurulum	18	94,8
Mevcut İşletmenin Modernizasyonu	1	5,2

IPARD II programından faydalanan yatırımların yeni yatırım ve mevcut yatırımın modernize edilmesine ilişkin bilgiler Tablo 12’de verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin %94,8’inin (18) yeni işletme kurulumu olduğu, %5,2’sinin (1) mevcut işletmenin modernizasyonu olduğu görülmektedir.

Tablo 13. IPARD I Programından Faydalanan Yatırımların Kapsamı

Yatırımın Kapsamı	Sayı	Yüzde
Konaklama İşletmesi	5	45,50
Yeme – İçme Tesisi	1	9,10
Spor Tesisi	2	18,15
Yeme – İçme ve Spor Tesisi	2	18,15
Aqualand	1	9,10

IPARD I programı kapsamında gerçekleştirilen yatırımların faaliyet alanları Tablo 13’te verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin %45,50’sinin (5) konaklama işletmesi, %18,18’ erlik (2) kısmının spor tesisi ve yeme içme ve spor tesisi, %9,10 ‘luk (1) kısmının ise Aqualand ve sadece yeme içme tesisi oldukları görülmektedir.

Tablo 14. IPARD II Programından Faydalanan Yatırımların Kapsamı

Yatırımın Kapsamı	Sayı	Yüzde
Konaklama İşletmesi	17	89,6
Yeme – İçme Tesisi	1	5,2
Aqualand	1	5,2

IPARD II programı kapsamında gerçekleştirilen yatırımların faaliyet alanları Tablo 14’te verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin % 89,60’ının (17) konaklama işletmesi, %5,2’ şerlik (1) kısmın ise yeme içme tesisi ve Aqualand oldukları görülmektedir.

Tablo 15. IPARD I Programından Faydalanan İşletmelerin Hukuki Yapısı

Hukuki Yapısı	Sayı	Yüzde
Şahıs İşletmesi	6	54,50
Limited Şirket	5	45,50

IPARD I programından faydalanan işletmelerin hukuki yapısı Tablo 15’te verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin % 54,50’sinin (6) şahıs işletmesi, % 45,50’sinin (5) limited şirket olduğu görülmektedir.

Tablo 16. IPARD II Programından Faydalanan İşletmelerin Hukuki Yapısı

Hukuki Yapısı	Sayı	Yüzde
Şahıs İşletmesi	18	94,8
Limited Şirket	1	5,2

IPARD II programından faydalanan işletmelerin hukuki yapısı Tablo 16’te verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin % 94,80’inin (18) şahıs işletmesi, % 5,20’sinin (1) limited şirket olduğu görülmektedir.

Tablo 17. IPARD I Programından Faydalanan İşletmelerin Mükellefiyet Durumu

Mükellefiyet Durumu	Sayı	Yüzde
Basit Usul	5	45,5
İşletme Hesabına göre Defter Tutan	1	9,0
Kurumlar Vergisi	5	45,5

IPARD I programından faydalanan işletmelerin mükellefiyet durumları Tablo 17’de verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin % 45,50’sinin (5) basit usul, % 45,50’sinin (5) kurumlar vergisi ve %9’unun (1) işletme hesabına göre defter tutan mükellef oldukları görülmektedir.

Tablo 18. IPARD II Programından Faydalanan İşletmelerin Mükellefiyet Durumu

Mükellefiyet Durumu	Sayı	Yüzde
Tevkifata Tabi	15	79,0
Basit Usul	3	15,8
Kurumlar Vergisi	1	5,2

IPARD II programından faydalanan işletmelerin mükellefiyet durumları Tablo 18’de verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin % 79’unun (15) tevkifata tabi, % 15,8’inin (3) basit usul ve %5,2’sinin (1) kurumlar vergisi mükellefi oldukları görülmektedir.

Tablo 19. IPARD I Faydalanıcılarının Yatırım Alanına Sahiplik Durumları

İşletme Sahibi Yatırım Alanının Sahibi mi?	Sayı	Yüzde
Yatırım Alanının Sahibi	6	54,50
Yatırım Alanı Kira	5	45,50

IPARD I programından faydalanan işletmelerin yatırım alanlarının mülkiyet durumları Tablo 19’da verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin % 54,50’sinin (6) yatırım alanının sahibi oldukları, % 45,50’sinin (5) yatırım alanını kiraladıkları görülmektedir.

Tablo 20. IPARD II Faydalanıcılarının Yatırım Alanına Sahiplik Durumları

İşletme Sahibi Yatırım Alanının Sahibi mi?	Sayı	Yüzde
Yatırım Alanının Sahibi	12	63,2
Yatırım Alanı Kira	7	36,8

IPARD II programından faydalanan işletmelerin yatırım alanlarının mülkiyet durumları Tablo 20’de verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin % 63,20’sinin (12) yatırım alanının sahibi oldukları, % 36,80’inin (7) yatırım alanını kiraladıkları görülmektedir.

Tablo 21. İşletmelerin IPARD Programından Daha Önce Faydalanma Durumları

IPARD Programından Daha Önce Faydalandınız mı?	Sayı	Yüzde
Evet	2	6,7
Hayır	28	93,3

Kırsal turizm alanında IPARD I ve IPARD II programlarından yararlanarak yatırım yapan işletmelerin daha önce herhangi bir IPARD hibesinden faydalanıp faydalanmadıklarına ilişkin bilgiler Tablo 21’de verilmektedir. Tabloya göre işletmelerin %93,30’unun (28) daha önce IPARD programından faydalanmadığı, %6,70’inin (2) daha önce IPARD programından faydalandığı görülmektedir.

Tablo 22. IPARD Programı Hibe Miktarının Yeterli Bulunmasına İlişkin Bulgular

IPARD Programında Kırsal Turizm İçin Belirlenen Hibe Miktarını Yeterli Buluyor musunuz?	Sayı	Yüzde
Evet	12	40
Hayır	18	60

IPARD programında kırsal turizm yatırımlarına verilen hibe miktarının faydalanıcılar tarafından yeterli bulunup bulunmadığına ilişkin bulgular Tablo 22’de verilmektedir. Tabloya göre faydalanıcıların %60’ının (18) hibe miktarını yeterli bulmadıkları, % 40’ının (12) ise hibe miktarını yeterli buldukları görülmektedir.

Tablo 23. IPARD Programı Hibe Oranının Yeterli Bulunmasına İlişkin Bulgular

IPARD Programında Kırsal Turizm İçin Belirlenen Hibe Oranını Yeterli Buluyor musunuz?	Sayı	Yüzde
Evet	5	16,70
Hayır	25	83,30

IPARD programında kırsal turizm yatırımlarına verilen hibe oranının faydalanıcılar tarafından yeterli bulunup bulunmadığına ilişkin bulgular Tablo 23’te verilmektedir. Tabloya göre faydalanıcıların %83,30’unun (25) hibe oranını yeterli bulmadıkları, % 16,70’inin (5) ise hibe miktarını yeterli buldukları görülmektedir.

Tablo 24. IPARD Programında Yer Alan Uygun Harcama Listesinin Yatırım İçin Yeterli Bulunmasına İlişkin Bulgular

IPARD Programında Alımı Desteklenen Makine Ekipmanları Yatırımınız İçin Yeterli Buluyor musunuz?	Sayı	Yüzde
Evet	27	90
Hayır	3	10

IPARD programı tarafından desteklenecek makine ekipmanların neler olduğunun duyurulduğu uygun harcama listesinde yer alan harcama kalemlerinin faydalanıcıların ihtiyaçlarına cevap vermesine ilişkin bulgular Tablo 24’te verilmektedir.

Tabloya göre faydalanıcıların %90'ının (27) uygun harcama listelerinin yeterli buldukları, % 10'unun uygun harcama listelerini yetersiz buldukları görülmektedir.

Tablo 25. IPARD Programından Faydalanmadan Yatırım Yapılmasına İlişkin Bulgular

IPARD Programı Kapsamında Hibe Alamayacak Olsaydınız Yine de Yatırım Yapar mıydınız?	Sayı	Yüzde
Evet	6	20
Hayır	24	80

Yatırımcıların IPARD programından faydalanamayacak olmaları durumunda yatırımlarını gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceklerine ilişkin bulgular Tablo 25'te verilmektedir. Tabloya göre faydalanıcıların %80'inin (24) yatırımlarını gerçekleştiremeyecekleri, % 20'sinin (6) yatırımlarını gerçekleştirecekleri görülmektedir.

Tablo 26. IPARD Programına Tekrar Başvuru Yapma İsteğine İlişkin Bulgular

IPARD Programına Tekrar Başvuru Yapar mıydınız?	Sayı	Yüzde
Evet	26	86,70
Hayır	4	13,30

IPARD programından faydalanan yatırımcıların tekrar başvuru yapmayı istemelerine ilişkin bulgular Tablo 26'da verilmektedir. Tabloya göre %86,70'inin (26) tekrar başvuruda bulunmak istediği, %13,30'unun (4) tekrar başvuruda bulunmak istemediği görülmektedir.

Tablo 27. IPARD Programının Yapılan Harcama ve Katlanılan Zorluklara Değer Olduğuna İlişkin Bulgular

IPARD Programından Faydalanabilmek için Yaptığınız Harcamalara ve Katlandığınız Zahmete Değdiğini Düşünüyor musunuz?	Sayı	Yüzde
Evet	28	93,30
Hayır	2	6,70

Yatırımcıların IPARD programını yaptıkları harcamalara ve katlandıkları zorluklara değer bulmalarına ilişkin bulgular Tablo 27'de verilmektedir. Tabloya göre yatırımcıların %93,30'unun (28) buna değer bulduğu, %6,70'inin (2) yapılan harcama ve katlanılan zahmete değer bulmadığı görülmektedir.

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

AB fonlarının kırsal turizmin gelişmesine olan katkısının değerlendirildiği bu araştırma Türkiye'de AB tarafından IPARD I ve IPARD II adıyla uygulanan hibe programının kırsal turizm başlığından faydalanarak Van ilinde yatırımını gerçekleştiren işletmeler üzerinde yapılmıştır.

Araştırma bulgularına göre IPARD I programı kapsamında desteklerden faydalanan işletme sahiplerinin ya da yetkililerinin çoğunluğunun 41 yaş ve üzeri erkek olmakla beraber IPARD programında genç olarak tanımlanan 40 yaş ve altı kadın girişimcilerinde bulunduğu; IPARD II programı kapsamında desteklerden faydalanan işletme sahiplerinin ya da yetkililerinin ise IPARD I programı faydalanıcılarının aksine çoğunluğunun 40 yaş ve altı genç girişimcilerden ve kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir.

IPARD I ve IPARD II program sonuçları incelendiğinde hem Türkiye genelinde hem de Van ili özelinde IPARD II programına başvuru sayısında ve faydalanıcı sayısında artış olduğu tespit edilmektedir. Van ilinde IPARD I programından 12.392.437 TL tutarında 11 kırsal turizm yatırımı faydalanmış olmasına rağmen devam etmekte olan IPARD II programından 58.556.316 TL tutarında 19 yatırım faydalanmıştır. Başvurulardaki artış proje seçiminde kullanılan IPARD programı sıralama kriterlerini önemli hale getirmektedir ve kurum tarafından yayınlanan başvuru çağrı ilanları incelendiğinde IPARD II programında sıralama kriterlerinde 30 puanın altında kalan projelerin incelenmeden değerlendirme dışı bırakılacağı belirtilmektedir. Sıralama kriterleri incelendiğinde 40 yaş altı girişimcilere ve kadın girişimcilere pozitif ayrımcılık yapılarak ek puan verildiği görülmektedir. Bu durum işletmelerin IPARD programında belirlenen sıralama kriterlerini göz önüne alarak proje hazırladığını düşündürmekte ve IPARD I ve IPARD II programları faydalanıcılarının demografik yapısındaki bu kayda değer değişimin nedeni olarak değerlendirilmektedir.

IPARD I programı kapsamında desteklerden faydalanan işletmelerin %90,90'nun yeni işletme kuruluşu, %9,10'unun mevcut bir işletmenin modernizasyonu olduğu; IPARD II programı kapsamında desteklerden faydalanan işletmelerin %94,8'inin yeni işletme kuruluşu olduğu, %5,2'sinin mevcut bir işletmenin modernizasyonu olduğu tespit edilmiştir.

IPARD I programı kapsamında desteklerden faydalanan işletmelerin konaklama işletmesinin yoğunlukta olmakla beraber yeme içme ve spor tesislerinden oluştuğu; IPARD II programından faydalanan işletmelerin ise tamamına yakınının konaklama tesisi olduğu görülmektedir.

IPARD I programından faydalanan işletmelerin şahıs işletmesi ve limited şirket şeklinde dengeli bir dağılım gösterdikleri; vergi mükellefiyetlikleri açısından ise işletme hacmi büyük işletmeler için kullanılan işletme hesabı defteri ile bilanço esasına göre defterleri tuttıkları ve diğer mükellefiyetlik türlerine göre daha ağır vergisel sorumlulukları yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.

IPARD II faydalanıcılarının ise tamamına yakınının şahıs işletmesi olduğu, muhasebe ve mükellefiyetlik sorumlulukları en az olan tevkifata tabi ve basit usul mükelleflerden oluştuğu tespit edilmiştir.

Faydalanıcıların %80'inin IPARD programından hibe alamayacak olmaları durumunda yatırım yapmayacaklarını belirttikleri değerlendirildiğinde IPARD I programında uygulanan yatırımların da etkisiyle kırsal turizmin karakteristik özelliği olan kırsal bölgede yaşayan nispeten daha küçük işletmelerin, aile işletmelerinin ve yeni girişimcilerin hibe alarak yatırım yaptıkları değerlendirilmektedir.

IPARD I programından faydalanan işletmelerin yatırım alanına sahip olmaları ve kiralama oranlarının yakın oldukları; IPARD II programı faydalanıcılarının ise çoğunlukla kendi arazilerine yatırım yaptıkları görülmektedir.

IPARD I ve IPARD II programından faydalanan işletmeler kırsal turizm için belirlenen hibe oranını ve hibe miktarını yetersiz gördükleri, IPARD programından birden fazla faydalanan işletmelerin bulunduğu, tekrar başvuru yapmayı düşünenlerin oranının %86,70 olduğu, IPARD programından faydalanmak için harcanan paraya ve emeğe değdiğini düşünenlerin oranının %93,30 olduğu, %90'nun destek kapsamındaki makine ekipmanların yatırımları için yeterli gördükleri tespit edilmektedir.

Hibe miktar ve oranının yetersiz görülmesinin IPARD tarafından desteklenen diğer bazı alanlarda ve bazı illerde hibe miktar ve oranının daha yüksek olmasından ve onunla mukayese edilerek yetersiz görülebildiği değerlendirilmektedir.

IPARD programından faydalanan işletmelerin sayısının ve yatırım tutarlarının artış gösterdiği, faydalanıcıların memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu ve kırsal alanlarda başta büyük bir eksiklik olan konaklama olmak üzere değişik alanlarda yatırım yapıldığı ve kırsal alanların gelişimine olumlu etkisi olduğu değerlendirilmektedir.

IPARD kapsamında desteklenen işletmeler 5 yıl denetlenerek takip edilmektedir. Araştırmacıların bu sürenin sonunda işletmelerde kadın girişimcilerin devam edip etmediği, işletmelerin vergi mükellefiyet şekillerinde değişiklik olup olmadığı, yatırımlarını büyütüp büyütmedikleri gibi konuların araştırılmasının kalkınmaya ayrılan bu fonların kırsal bölgelerin kalkınması üzerine ne derece etkili olduklarına ilişkin daha net veriler sağlayacak ve bundan sonra uygulanacak kalkınma programlarının geliştirilmesine katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

- AB Başkanlığı, <https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/kronoloji-trkce-ocak2020.pdf>, erişim tarihi: 09/01/2021
- Akbulut, Y. (2010). “Sosyal Bilimlerde SPSS uygulamaları”, İdeal Yayıncılık, İstanbul.
- Aksu, C. (2011). “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre”, Güney Ege Kalkınma Ajansı, http://cevre.mf.duzce.edu.tr/Dokumanlar/cevre_mf/Dosyalar/S%C3%9CRD%C3%9CR%C3%9CL%20EB%C4%B0L%C4%B0R%20Kalk%C4%B1nma%20ve%20%C3%87evre.pdf, erişim tarihi:23/02/2021
- Aslan, S. Demirhan, Y. Ertaş, M. (2016). “Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD I) ve Mardin İline Etkileri”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 7(1): 232-254.
- Aydın, O. (2012). “AB’de Kırsal Turizmde İlk 5 Ülke ve Türkiye’de Kırsal Turizm”, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (23): 39-46.
- Aydınlı, H.İ. Çiftçi, S. (2015). “Türkiye’de Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(54):192-200.
- Boz, İ. (2018). “Kırsal Kalkınmanın Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi”, III. Uluslararası Bozok Sempozyumu, 3 - 5 Mayıs 2018, Bozok Üniversitesi Vakfı, 780-804, Yozgat.
- Çelik, Z. (2005), “Planlı Dönemde Türkiye’deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, Planlama 2005(2):61-71.
- Çeken, H. Karadağ, L. Dalgın, T. (2007). “Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye’ye Yönelik Teorik Bir Çalışma”, Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 8 (1):1-14.
- Çeken, H. Dalgın, T. Çakır, N. (2012). “Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizmin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Kırsal Turizmin Etkileri”, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 2 (2): 11-16.
- Çepik, B. (2015). “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Politikaları”, Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dağdeviren, S.A. (2019). “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Çevre Politikaları”, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- European Commission, https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development_en, erişim tarihi:01/10/2021.
- Güven, O. (2017), “Türkiye Kırsal Kalkınma Politikalarının Analizi”, Akademik Bakış Dergisi Eylül – Ekim (63): 209-227.
- Harris, J.M. (2000). “Basic Principles of Sustainable Development”, Global Development and Environment Institute Working Paper:00-04, Tufts University, USA. Çev. Emine ÖZMETE, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/EmineOzmet2eviri.pdf>, erişim tarihi:23/02/2021
- Kayıkçı, S. (2009), “Türkiye’de Kırsal Alan Yönetimi”, Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaypak, Ş. (2012). “Ekolojik Turizm ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma”, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (22): 11-29.
- Kuşat, N. (2014). “Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Bir Alternatif Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(2):65-87.

- Özmehmet, E. (2008). “Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları”, Journal of Yaşar University, 3(12):1853-1876. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19124/202943>
- Sharpley R. & Roberts, L. (2004), “Rural Tourism — 10 Years On”, International Journal of Tourism Research, 6: 119–124.
- Soykan, F. (1999). “Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Mart – Haziran (10):67-75.
- Şerefoglu, C. (2009), “Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü- 2007- 2013 Yılları Arasında Ülkemizde Uygulanacak Olan IPARD Kırsal Kalkınma Programındaki Yeri, Önemi ve Beklenen Gelişmeler”, Uzmanlık Tezi, T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ankara.
- Tan, S. Tan, S. S. (2019). “Avrupa Birliği ile Mali İşbirliği ve Kırsal Girişimcilik Projeleri: Çanakkale İli IPARD Örneği”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 14(1):59-65
- Tolunay, A. & Akyol A. (2006). “Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar”, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, A (2):116-127.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (<https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kentsel---kirsal-nufus-orani-i-85670>, erişim tarihi: 18/02/2021
- UKKS, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014 – 2020), http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/xUd8q+www_dogaka_gov_tr_488_KS1X20UZ_Ulusal-Kirsal-Kalkinma-Stratejisi-2014-2020.pdf, erişim tarihi: 15/12/2020.
- SBB, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf, erişim tarihi:20/01/2021.
- Yenigül, S. B. (2017), “Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Politikalarına Etkisi”, Planlama, 27(1):16–25.
- Yılmaz, R.F. (2011), “Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye için Yöntem Geliştirilmesi”, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara.
- Zengin, B. & Savgın, E. C. (2016). “Katılım Öncesi AB Kırsal Kalkınma Fonları IPARD Kırsal Turizm Desteklerinin İncelemesi”, Akademik Bakış Dergisi, Eylül – Ekim (57):84-100.